

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Asım Cüneyd Köksal. *Fıkıh ve Siyaset Osmanlılarda*
Siyâset-i Şer'iyye. İstanbul: Klasik, 2017, 342 sayfa.**

Hacer YETKİN*

Türkçe akademik literatürde fıkıh perspektifinden İslam siyaset düşüncesini inceleyen çalışmalar sayılıdır. Fıkıh-siyaset ilişkisinin dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkardığı Osmanlı dönemi hakkındaki çalışmalar daha çok tarihçiler tarafından yapıldığı için mezkûr çalışmalarda fıkıhın özgün nitelikleriyle ilgili hususlar yeterince derinlikli incelenememiştir. Asım Cüneyd Köksal'ın eserinin en önemli özelliği, genel olarak fıkıh-siyaset ilişkisine dair literatüre, özelde de bu literatürün Osmanlı dönemine ait ürünlerine fıkıh perspektifinden kuşatıcı bir bakış sunmasıdır. Literatürün bu ölçüde kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulması, görüşlerin gelişim sürecini ve tarihî seyirle ilişkisini gözlemlemeyi mümkün kılmaktadır. 2018 TÜBA TESEB mansiyon ödülü alan bu eserden önce fıkıh-siyaset ilişkisi ve Osmanlı hukuk sisteminde fıkıh-siyaset ilişkisi tecrübesine dair bu ölçüde kapsamlı bir çalışma yapılmamıştı.

Eserin temel iddiası, Osmanlı idare ve hukuk sisteminin laik/seküler bir karakter taşımayıp bilakis şer'î esaslara uygun olduğudur. Osmanlı hukuk düşüncesinin örfi ve şer'î olmak üzere ikili bir yapıya sahip oluşu ve örfi siyaset alanındaki bazı uygulamaların şeriatla çelişir gibi görünmesi önde gelen bazı tarihçileri, örfün şeriatı domine ettiğini ve yönetim sisteminde şeriatın ziyade örfün esas olduğunu düşünmeye sevk etmiştir. Bu iddiaya karşı yazar, örfi siyasetin şeriatı bir alternatif olarak değil, şeriatın izin verdiği alanda faaliyet gösteren ve onu tamamlayan bir sistem olarak tasavvur edilmesini gerektiğini savunur. Yazara göre bazı dönemlerde çeşitli uygulamalarla otorite şeriatın çizdiği sınırları aşmış olsa da Osmanlı hukuk teorisyenleri, doktrinde şer'î meşruiyeti -bazen şeklen de olsa- korumaya her zaman özen göstermişlerdir. Yazar bu iddiasını ortaya koyarken önce Osmanlı öncesi siyaset-i şer'iyye düşüncesinin kronolojik seyrini inceleyerek Osmanlı sisteminin ortaya çıkışına kadar gelen arka planı sunar. Ardından Osmanlı tecrübesine dair literatürden pek çok argüman eşliğinde iddiasını çeşitli açılardan temellendirir.

Eserin Giriş'inde yazar, İslam kamu hukukunun yeterince gelişmediği yönündeki yaygın kabule değinip bu durumun muhtemel sebepleri üzerinde durur. Bu sebeplerin temelinde devletin, zimmet sahibi bir kurumsal kişi olarak tasavvur edilmemesi fikri bulunmaktadır. Yine de bu alanda hacimli bir literatürün -sistematik fıkıh eserlerine nispetle geç bir tarihte

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, hacer.kontbay@marmara.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-9871-9405

de olsa- ortaya çıktığı söylenebilir. Yazar burada siyaset-i şer'iyeye hakkındaki Osmanlı dönemi öncesi klasik literatürü özetle değerlendirir.

Eserin “Şeriat ve Siyâset-i Şer'iyeye” başlıklı Birinci Bölüm'ü, siyaset-i şer'iyeye konusunda bir kavramsal çerçeve sunar. Eserlerde kısaca siyaset olarak ifade edilen siyaset-i şer'iyeye, geniş anlamda halkın dünyevi işlerini dinin vazettiği şer'î esaslar dairesinde çözümlemeyi, dar anlamda ise imamın mevcut bir fesadı ortadan kaldırmak, muhtemel bir fesadı önlemek yahut bir problemi çözmek için uygun gördüğü hükümleri ifade eder. İbn Teymiyyeden (ö. 728/1328) sonra kavram daha da daralarak “mevcut ya da muhtemel fesadın önüne geçmek için öngörülen ağırlaştırılmış ceza” anlamında kullanılır hâle gelmiştir (s. 32-4). Siyâset-i şer'iyenin terimleşme sürecinde Mâverdî (ö. 450/1058), Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), Cüveynî (ö. 478/1085), İbn Akîl (ö. 513/1119), Karâfî (ö. 684/1285), İbn Teymiyye ve İbn Kayyım (ö. 751/1350) gibi âlimlerin eserleri etkili olmuştur. Yazar burada siyaset kavramının rey, örf, istihsan ve ıstıslah kavramlarıyla ilişkisine değinir ve siyaset-i şer'iyenin meşruiyetinin temelde mürsel maslahat ile açıklandığını söyler. Devamında siyaset-i şer'iyenin teori ve pratikteki tezahürleri üzerinde durulur (s. 47-58).

Birinci Bölüm'ün son başlığı, şeriat-siyaset ilişkisine dair görüşlerin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Burada öncelikle siyasetin şeriatın dışında ve onun tamamlayıcısı, bazen de onu aşan ve bu yüzden hem övgüye hem de yergiye konu olabilen bir olgu şeklinde tasavvuru, eserlerden aktarılan anekdotlar eşliğinde izah edilir. Daha sonra sırasıyla Gazzâlî (ö. 505/1111), Turtûşî (ö. 520/1126), Hasîrî (ö. 500/1107), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Karâfî, İbn Kayyım, İbn Haldun (ö. 808/1406), Makrîzî (ö. 845/1442) ve Şihâbüddin el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) şeriat-siyaset ilişkisine dair görüşleri kısaca değerlendirilir. Bu şahsiyetlerden İbnü'l-Cevzî, Makrîzî ve erken modern dönem âlimi olan Alûsî'nin siyaset sahasına dair daha olumsuz görüşlere sahip oldukları, buna karşılık özellikle Karâfî ve İbn Kayyım'ın siyasete şeriatın yanında alan açan yaklaşımlarıyla Osmanlı siyaset düşüncesine büyük oranda tesir ettiği tespiti yapılmaktadır (s. 59-94).

Fıkıh-siyaset ilişkisine dair literatürdeki yaklaşımların tahlil edilmesinin ardından, eserin asıl iddiasını içeren “Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Meselesi” başlıklı İkinci Bölüm gelir. Bu bölümün ilk kısmında, Osmanlı âlimlerinin nezdinde şeriatla siyasetin (yahut da örfün) birbirini dışlayan, birbirine alternatif alanlar olarak görülmediği, aksine bu ikisinin birbirini tamamlayan ahenkli birlikteliğinin Osmanlı yönetim felsefesinin temelini oluşturduğu kaydedilir. Yazar bu görüşü Osmanlı müelliflerinden yaptığı alıntılarla destekler. Bölümün ikinci kısmında Osmanlı hukukunun şer'îliğini sorgulayan Fuat Köprülü (ö. 1966), Ömer Lütfi Barkan (ö. 1979) gibi tarihçilerin görüşleri değerlendirilip Osmanlı hukukunda şeriat ve örfün karşıt iki sistem olarak işlev gördüğü, klasik dönemde örfün daha baskın olduğu, 17. yüzyıldan itibaren ise ulemanın otoritesinin artmasıyla şeriatın ağırlık kazandığı şeklindeki iddia eleştirilir (s. 111-6). Yazara göre örfi kanunların klasik medrese eğitimi görmüş bürokratlar tarafından yapılması, yargılamanın şer'î usullere dayanması, şeriata uymadığı

için ilga edilen bazı kanunların varlığı, Osmanlı'da hukuk sisteminin şer'iliğini gösteren en somut delillerdir. İddia sahiplerinin üzerinde durduğu ehl-i şer'-ehl-i örf ayırımına müstakil olarak değinen yazar, ehl-i şer' ile ehl-i örf arasında bir yetki paylaşımının söz konusu olduğunu ve prensip olarak ehl-i örfün ehl-i şer'in hükmü olmaksızın tasarrufta bulunmadığını ifade etmekle birlikte, bu idealin her zaman gerçekleşmeyebileceğini, şer'î esaslara şeklen uyum sağlansa dahi bu esasların asıl maksatlarına muhalif uygulamaların görülebildiğini kabul etmektedir.

İkinci Bölüm'ün son kısmı, Osmanlı ceza hukukunun siyaset bağlamında daha yakından incelenmesi hakkındadır. Osmanlı hukuk sisteminin şer'î olmadığı yönündeki iddia, en çok Osmanlı ceza kanunnamelerindeki şeriata aykırı görünen maddelerin varlığı ile temellendirildiğinden, yazar mezkûr kanunlar üzerinde etraflıca durmuştur. Burada sadece kanunnamelerden yola çıkılarak Osmanlı hukuk sistemi hakkında genellemeler yapmanın isabetsiz olduğu vurgulanır ve kanunnamelerin Osmanlı hukuk sisteminde muteber sayılan fıkıh metinleri, siyasete dair eserlerdeki doktrin ve şer'iyye sicilleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiği ifade edilir (s. 122-3). Dolayısıyla yazara göre kanunnameleri fıkıhın karşısında bir yetki aracı olarak tasavvur etmek doğru değildir. Burada yazarın yer verdiği kanunnamelerdeki bazı ilke ve uygulamalar dikkat çekmektedir. Mesela hadler konusunda kanun önünde mutlak eşitlik esas olduğu hâlde ta'zîr alanında sosyal statü farkının cezada etkili olması, Hanefî mezhebindeki muteber görüşün hilafına olarak mali cezaların oldukça yaygın olması, masumiyet karinesinin töhmet altındaki kişiler ve sabıkalılar açısından uygulanmaması bunlardan bazılarıdır (s. 126-33).

"Osmanlılarda Siyaset-i Şer'iyye Tartışmaları" başlıklı Üçüncü Bölüm'de yazar, Osmanlı'da siyaset-i şer'iyye tartışmalarını müellif-eser eksenli bir incelemeye tabi tutarak Osmanlı döneminden seçilen dokuz siyaset metni üzerinden değerlendirir. Seçilen metinlerden ilk beşi, Osmanlı siyasetini temellendirme ve meşrulaştırma çabalarını yansıtan metinler iken sonraki dört eser, Osmanlı siyaset düşüncesine farklı açılardan eleştiri getiren müelliflere aittir. İncelenen ilk eser, Kânûnî (hs. 1520-1566) dönemi devlet adamlarından Lütî Paşa'nın (ö. 970/1563) *Halâsu'l-ümme fî ma'rifeti'l-eimme* adlı risalesidir. Lütî Paşa, hilâfetin Osmanlılara intikalinin tartışma konusu olduğu bir dönemde yazdığı bu risalede hilâfetin Kureyşîliği şartının geçersizliğini ve Osmanlı hanedanının hilâfetinin şer'iliğini savunmuştur. İncelenen ikinci eser olan Kâfiyecî'nin (ö. 879/1474) *Seyfü'l-mülûk'u*, siyaset-i şer'iyyenin belli başlı meselelerini Hanefî perspektifinden ele alır. Üçüncü eser Âşık Çelebi'nin (ö. 979/1572) İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-şer'iyye* adlı eserini tercüme ederken dönemin problemleri hakkındaki güncel değerlendirmelerini içeren eklemeler yaparak müstakil bir telif hüviyeti kazandırdığı *Mi'râcü'l-eyâle*'dir. Yazar, Âşık Çelebi'nin eserini, özellikle Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) tarafından yeni düzenlenen toprak sistemi hakkında aktardığı bilgiler vesilesiyle incelemektedir. İncelenen eserler içinde siyaset-i şer'iyye alanının en tartışmalı konularına değinen ve bu konularda Osmanlı pozisyonunu temellendirişi ile döneminde en çok etkili olan eser Dede Cöngî'nin

(ö. 975/1567) *es-Siyâsetü's-şer'iyye*'sidir. Yazar, Dede Cöngî'nin bu eseriyle bir yandan mevcut Osmanlı hukuk sisteminde siyaset kapsamına girecek meselelerin meşruiyet zeminini ortaya koymaya çalışırken bir yandan da Karâfi ve İbn Kayyim'in siyaset-i şer'iyye anlayışını Hanefî bakış açısı ile yeniden yorumladığını söyler (s. 225-6). Osmanlı siyaset düşüncesi üzerinde Karâfi'nin siyasete alan açan ve yöneticilere tanınan geniş yetkilerin şeriata aykırı olmadığını savunan yaklaşımının büyük etkisi olmuştur. Karâfi'nin görüşleri İbn Ferhûn (ö. 799/1397), Trablusî (ö. 849/1445'ten sonra) ve nihayet Dede Cöngî aracılığıyla Osmanlı'ya aktarılmıştır. Öte yandan yazara göre Dede Cöngî'nin eseri, devletin nizam ve bekası için ferdî hürriyetler pahasına hükümdarın yetkilerinin en geniş şekilde yorumlanmasının etkili bir örneğini oluşturur. Bu yorumu haklı çıkarabilecek gerekçeler konusunda yazarın açıklamaları dikkat çekicidir (s. 226). Bölümde incelenen beşinci eser, Bereketzâde Abdullah Cemâleddin Efendi'nin (ö. 1918) *es-Siyâsetü's-şer'iyye* adlı eseridir. Bu eser ilgili literatürün son örneği olup siyaset-i şer'iyye alanının klasik meselelerinden ziyade dönemin güncel meselelerine dair tespitleri vesilesiyle kitapta bahse konu edilmiştir.

İncelenen metinlerde dikkat çeken bir husus, müelliflerin siyaset-i şer'iyyenin meşruiyet zeminini tesis etmeye çalışırken siyaset-i şer'iyyenin kötüye kullanılma ihtimalinin farkında olmaları ve bu yüzden adil siyasetle zalim siyaset arasındaki çizginin aşılmasını için gerekli tedbirler üzerinde çokça durmalarıdır. Zira siyaset, şeriata belirlendiği cezaların ötesine geçince başlar. Bu cezaların ötesine hangi durumlarda geçilebileceği, şariat dairesinden ayrıldıktan sonra zulme yol açmamak için çizilmesi gereken yeni sınırın ne olduğu ve bütün bu düzenlemelerin şeriatta yahut selefin uygulamasında temellerinin bulunup bulunmadığı gibi hususlar bu açıdan büyük önem taşır. Özellikle Dede Cöngî'nin eserlerinde bütün bu hususları netleştirme çabasının belirgin olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü Bölüm'ün ikinci kısmında siyaset alanındaki problemlere odaklanan metinler incelenmiştir. Bu metinlerin ilki, II. Bayezid'in (hs. 1481-1512) oğlu Şehzade Korkud'a (ö. 1513) aittir. Bir fıkıh âlimi sayılabilecek ölçüde fıkıhla ilgilenmiş olan Korkud, Şâfiî mezhebini benimsemiş ve günümüze ulaşan eserlerinde açıkça ortaya koyduğu üzere Osmanlı hukuk sistemini fıkıh ve ahlak açısından eleştirmiştir. Yazar'a göre Şehzade Korkud'un eleştirileri Osmanlı sistemine yönelik en erken ve en kapsamlı tenkittir (s. 270). Bu kısımda sistem eleştirisi bağlamında görüşlerine yer verilen diğer üç şahsiyet, 16. yüzyılın önemli simaları olan Taşköprizâde (ö. 968/1561), Kınalızâde (ö. 979/1572) ve Birgivi Mehmed Efendi'dir (ö. 981/1573). Zikredilen âlimlerin eleştirilerini inceleyen müellif, Kânûnî döneminde mutlakiyetçiliğe meyleden yapının ulemanın muhalefetine yol açtığını, sonraki dönemde ulemanın devlet yönetiminde etkinliğini gittikçe arttırmasıyla bu gerilimin azaldığını belirtir. Yazarın Baki Tezcan ve Abdurrahman Atçıl'ın çalışmalarına atıfla, ulema sınıfının bir denge unsuru olarak gittikçe güçlenmesi sürecini özetleyen açıklamaları, fıkıh-siyaset ilişkisinin bu boyutunu aydınlatmak açısından önemlidir (s. 290-5).¹

1 Söz konusu atıfları taşıyan bölüm esere genişletilmiş ikinci baskıda eklenmiştir.

Yazar sonuç bölümünde Osmanlı siyaset-i şer'iyye düşüncesinin teorik olarak büyük gelişme kaydettiği 16. yüzyılda Batıda modern devlet anlayışıyla birlikte ortaya çıkan "hikmet-i hükümet" (*raison d'état*) düşüncesi ile irtibatını değerlendirir. Devletin çıkarlarının hukuk ve ahlak pahasına korunması esasına dayanan bu yaklaşımın, yazara göre siyaseten katil gibi belli meseleler istisna edilirse, Osmanlı siyaset doktrini için mevcut olduğunu söylemek zordur.

Fıkıh-siyaset ilişkisini ve siyaset-i şer'iyye teorisinin ortaya çıkışını bütün tarihî süreci kuşatacak bir kapsamla ele alan eserin göze çarpan ilk hususiyeti, zengin referans çerçevesidir. Eserin kaynakları arasında kamu hukukuna dair eserlerin yanında şeriat-siyaset ilişkisine dair fikir beyan eden bürokrat, tarihçi, âlim ve hatta sufilerin yazdığı eserler ve konuyla sıkı irtibatı sebebiyle Osmanlı kanunnameleri yer alır. Yazar eserin girişinde Osmanlı dönemi eserlerini esas aldığını söylese de hem siyaset düşüncesinin genel çerçevesi işlenirken hem de Osmanlı özelindeki metinlerin tahlilinde klasik ve modern dönemden, yerli ve yabancı, yazma ve matbu pek çok çalışmaya müracaat edilmiştir. Özellikle siyaset-i şer'iyye metinlerinin incelendiği Üçüncü Bölüm'de yazarın her bir metin hakkında genel bir tahlilden ziyade, metinleri belli bir mesele bağlamında incelemesi ve ilgili eser dışındaki literatüre de yine o mesele bağlamında atıflar yapılması eseri zenginleştirmiştir. Bu bölümdeki her bir eser incelemesi müstakil çalışma gerektirebilecek bir mesainin ürünüdür. Buna karşılık eserin ilgili literatürü ciddi oranda ihata etme çabası ve genel şemada bu literatürün fazlaca belirleyici olması, konunun geniş çaplı oluşu ile birlikte, eserin sistematüğünü takip etmeyi zorlaştırmıştır. Ayrıca eserlerden sıklıkla yapılan uzun alıntılarda Osmanlı Türkçesinin latinize edilerek aktarılması da eserin akışını kesintiye uğratan ve okumayı kısmen zorlaştıran bir husustur.

Muhteva açısından *Fıkıh ve Siyaset*, Osmanlı hukuk sisteminin laik karakterde olduğu yönündeki teze karşı Osmanlı hukukunun şer'iliğini savunan bir antitez sunar. Yazara göre siyaset-i şer'iyye düşüncesi fıkıh doktrininde ta'zîr alanı ile elde edilen meşruiyet zeminiyle temellendirilmiş ve böylece şeriatın kapsamına dâhil edilmiştir. Osmanlı hukuk sistemi fıkıh literatüründe geliştirilen bu yaklaşım üzerine inşa edilmiş ve siyaset ile ta'zîrin ilişkisine dair bu meşrulaştırıcı doktrin, Osmanlı'da örfi siyaset adı altında paralel bir sistemin varlığını mümkün kılmıştır. Yazara göre Osmanlı hukuk düşüncesi şer'î ve örfi siyaset arasındaki dengeyi korumaya ve Hanefî fıkının sınırlarını zorlasa da bu sınırların dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Uygulamada bu idealden sapmaların olduğu yönündeki tarihî veriler, seküler bir sistemin tasavvurunu zorunlu olarak gerektirmez.

Aslında siyaset literatüründe siyaset-i şer'iyyenin şeriatın ta'zîr alanı içinde geliştiği ve siyasetin şeriatın bir parçası olduğu yönündeki yaklaşımla çelişen bazı izahlar da mevcuttur. Yazarın aktardığı üzere mesela İbnü'l-Cevzî, *Telbisü iblis*'te siyaset kavramını, hükümdarların şeriate dayanmayan keyfî uygulamaları anlamında olumsuz bir çağrışımla kullanır (s. 74). Ancak yazar, siyasetin fıkıh alanı dışında tasavvur edilmesiyle seküler bir siyaset

anlayışının varlığını mümkün kılan bu tür açıklamaları, kendi iddiasıyla çelişmeyecek şekilde yorumlamayı tercih eder. Örneğin Malikî fakih Turtûşî'nin görüşlerinden onun seküler bir siyaset anlayışına sahip olduğu yönünde çıkarılan yorumu isabetsiz bulur (s. 70-1). Yine Hasîrî'nin dinî-hissî siyaset ayrımının seküler bir alanın varlığının kabulü olarak yorumlanamayacağını savunur (s. 73).

Ayrıca tezin asıl iddiasını oluşturan Osmanlı hukukunun şer'îliği bağlamında da yazar, siyasetin pratikte hukukun sınırlarını aşmış olsa dahi teoride meşruiyet kaygısının sürdüğünü ve sınırı aşan uygulamalar için meşru zemin yaratma girişimlerinin bulunduğunu söyler. Yazarın incelediği siyaset müelliflerinden Dede Cöngî ve Lütî Paşa böyle bir çaba içerisinde oldukları. Ancak özellikle Dede Cöngî'nin eserinin -yazarın da vurguladığı üzere- etkileyiciliği ve belirleyiciliği düşünüldüğünde, söz konusu girişimlerin istisnai sayılamayacağı, bu açıdan fiilî uygulamaların da doktrine yön verdiği söylenebilir. Ayrıca, teori ile pratik arasındaki makas açıldıkça, asıl belirleyici olanın hangisi olduğunu tespit etmek zorlaşır ve hukuk sisteminin karakterini belirlemede neden fiilî uygulamanın değil de teorinin esas alındığı sorusu akla gelir. Nitekim yazarın İkinci Bölüm'de yer verdiği kanunnamelerdeki Hanefî mezhebinin standart görüşüne aykırı bazı ilke ve uygulamaların şer'î esaslarla uzlaştırılması oldukça güçtür (s. 126-33). Zikredilen uygulamalar Osmanlı hukuk sisteminin şer'îliğini sorgulamayı haklı çıkaracak argümanlar olarak okunmaya müsaittir. Ancak yazar bu hususların şer'îlik problemi açısından nasıl izah edileceği üzerinde çok fazla durmamıştır. Bunun yanında siyaset-i şer'iyenin teorisi ile pratiği arasındaki gerilime dair çok önemli bir örnek olan kardeş katli meselesi de burada hatırlanabilir. Bu konu, siyaset-i şer'iyeye bağlamında çokça tartışılan ve şer'î zeminde izahı en uzak görünen konulardan biridir. Eserde siyaset düşüncesinin teorik zemininin tahlili hedeflendiği için bu konuya hemen hemen hiç yer verilmemiştir.² Yazarın bu tercihi, incelediği eserlerde kardeş katlinin meşruiyetini göstermeye matuf izah çabaları görmeyişle açıklanabilir. Ancak Osmanlı siyaset düşüncesinin boyutları, konunun hikmet-i hükümet kavramı ile ilişkisi ve uygulamanın ne ölçüde şer'î teorik zeminde temellendirildiği meselesi bakımından son derece dikkat çekici bir örnek olan bu uygulamanın eserde inceleme konusu edilmesi beklenirdi.

Yazarın sonuç bölümünde yaptığı değerlendirmede eserin genelinde yer alanın aksine, siyaset-i şer'iyenin problemlerine odaklanan daha eleştirel bir yaklaşım görülür. Yazar burada, eserin ana bölümlerinde yer almayan bazı tespitler de yapar. Mesela 19. yüzyıl kanunlaştırma akımlarının hukuk anlayışında "tek ve nihai kural" arayışına sebep olduğunu, bu algının da Osmanlı hukukunun şer'îliğinin sorgulanması ile ilgili yanlış sonuçlara yol açtığını savunur (s. 314). Ancak söz konusu sorgulamaya sebep olarak -Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin ihtiyaçları gibi- başka ve daha etkili saiklerden de bahsedilebilir. Bunun yanında yazar sonuç bölümünün son kısmında, 16. yüzyılda siyaset-i şer'iyeye getirilen eleştirilerin sonraki dönemde otokontrol işlevi gördüğünü ve işleyişin daha sağlıklı devam

2 Bu konuda teorik izah sayılabilecek bir alıntıya dipnotta yer verilmiştir (s. 261-2).

etmesine katkı sağladığını söyler. Ancak bu husus, eser boyunca dile getirilmeyen ve temellendirilmeyen bir iddiadır.

Osmanlı hukuk tarihini ve doktrinini isabetli olarak değerlendirmede bir fıkıh uzmanının perspektifinin son derece ufuk açıcı olacağı, şer'î hukukun aslında büyük oranda beşerî içtihatlardan oluşması ve içtihatla çoğulculuğu mümkün kılan doğası, ta'zîr alanının imkânları gibi fıkıhın iç dinamikleriyle ilgili hususlarda, bu perspektifin çok daha sağlıklı bir bakış açısı sunacağı açıktır. Köksal'ın eseri, işte bu bakış açısını kazandırmasıyla alana önemli bir katkı sağlamıştır. Son olarak Muharrem Midilli'nin *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*³ adını taşıyan ve incelediğimiz eserle genel itibarıyla aynı iddiayı, başka açılardan temellendirerek savunan eserini Köksal'ın eseriyle birlikte okumanın faydalı olacağı söylenebilir.

3 İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.